

DANUTA APANEL

AKADEMIA POMORSKA W SŁUPSKU

Przemiany opiekuńczo-wychowawczego środowiska rodziny z dzieckiem niepełnosprawnym – przeszłość i teraźniejszość

Changes in the Protective and Educational Environment
of Families with Disabled Children – the Past and the Present

Abstract: This study outlines changes in an environment of a family upbringing a disabled child in various historical ages, including sources of those changes. The source of mentioned changes were mostly: the level of a social development, the level of its culture, religious beliefs, norms and customs, political and economical situation, as well as the level of scientific and technical development. The study includes also the most representative examples depicting a social situation of such families, starting from ancient Greece and Rome, through middle ages, renaissance until the time of the French Revolution. Next comes difficult times of the 19th century, which worsened the situation of those families. On the other hand, however it brought significant progress to the science, especially to biology, psychology, medicine and pedagogic. It has a big impact on changes in disabled people situation. The 20th introduced various and major changes. From the one side it brought hope for alleviating the situation of the family with disabled child, from the other tragic times of the Second World War and rapid development of segregation forms in education and care for disabled people in PRL. After political changeover, however one can observe positive tendencies. But there are still significant requirements for social education in order to normalize their life in terms of the disabled and their families' needs.

Keywords: family, care – education environment, disabled child, changes.

Wprowadzenie

Znaczenie rodziny dla jednostki i społeczeństwa dostrzegane było już w czasach starożytnych. Na szczególną jej rolę w życiu społecznym i indywidualnym zwracał uwagę już Arystoteles. Traktując rodzinę jako dobro pierwotne, twierdził, że „rodzina jest wspólnotą stworzoną przez naturę dla powszechnego bytowania człowieka”¹.

Rodzina jako jedyna grupa społeczna opiera się na czynnikach biologicznych i naturalnych. Miłość i pokrewieństwo nabierają w niej szczególnego znaczenia. Rodzina jako najbardziej naturalna społeczność stała się fundamentem państwowości, kultury, człowieczeństwa. Od początku istnienia ludzkości człowiek był określany i identyfikowany przez odniesienie do rodziny. Można zatem powiedzieć, że społeczeństwo i kultura mają w niej swój początek.

Rodzina z dzieckiem niepełnosprawnym znajduje się w szczególnie trudnej sytuacji społecznej. Punktem wyjścia dla właściwego funkcjonowania takiej rodziny jest zaakceptowanie przez nią niepełnosprawnego członka takiego, jakim on jest, to znaczy z wszelkimi ograniczeniami, ale z wiarą w możliwość rehabilitacji i poprawy jego stanu.

Sytuacja rodzinna i społeczna dziecka z niepełnosprawnością intelektualną – zarys zagadnienia

Sytuacja społeczna i rodzinna dziecka była zawsze rezultatem złożonego splotu warunków materialnego i kulturalnego bytu ludności w połączeniu z warunkami, które wynikały z indywidualnych właściwości dziecka, z warunków bytu jego rodziny, a także z jednostkowych zdarzeń losowych. Toteż w każdej epoce historycznej część dzieci pozostawała bez opieki rodziny lub nie znajdowała w niej możliwości zaspokajania swych potrzeb.

Na wszystkich etapach rozwoju historycznego ludzkości społeczeństwo nie było obojętne wobec osób niepełnosprawnych. Zajmowano się nimi, bo tak nakazywały przyjęte obyczaje i zasady życia społecznego albo pozbywano się ich, skazując na wygnanie lub śmierć.

Sytuacja społeczna rodzin wychowujących dzieci niepełnosprawne, jak również styl wychowania, wzajemny stosunek do siebie członków rodziny, zależały zatem w największej mierze od poziomu rozwoju społeczeństwa, jego kultury, wierzeń religijnych, przyjętych zwyczajów, od sytuacji politycznej, ekonomicznej, poziomu rozwoju nauki i techniki.

Istnieje wiele teorii na temat stosunku społeczeństw do osób upośledzonych umysłowo i ich rodzin. Na przykład według Ignacego Walda² można wyróżnić przynajmniej trzy:

¹ Arystoteles, *Polityka*, I, 1 (Bk 1252b).

² I. Wald, D. Stomma, K. Garlicka R. Garlicki, *Jak przygotować do życia dziecko umysłowo upośledzone*, Warszawa 1972, s. 6-9.

- „okres demonologiczny, w którym traktowano upośledzenie umysłowe jako przejaw działania sił nadprzyrodzonych, niekiedy jako karę za bliżej nieokreślone przewinienia rodziców; osoby z upośledzeniem umysłowym traktowano jak wyrzutków społeczeństwa nawiedzonych przez demony, a do ich rodziców kierowano pretensje o wydanie ich na świat;
- okres nozologiczny, przypadający na koniec XIX i początek XX wieku, w którym sprecyzowano dokładnie cechy charakteryzujące osoby upośledzone umysłowo wyróżniono niedorozwój umysłowy spośród chorób psychicznych i zaczęto rozwijać sieć placówek dla upośledzonych umysłowo;
- okres dyferencjacji pojęcia upośledzenie umysłowe i integracji społecznej upośledzonych umysłowo, w którym rozwój badań naukowych doprowadził do przekonania, że upośledzenie umysłowe nie stanowi jednej jednostki chorobowej, że istnieje wiele przyczyn prowadzących do zahamowania lub spaczenia rozwoju umysłowego w dzieciństwie”³.

Okres starożytności podaje wiele informacji na temat stosunku do osób niepełnosprawnych i ich rodzin. Obowiązujące wówczas prawo greckie podejmowało kwestie odpowiedzialności społeczeństwa za osoby niepełnosprawne.

W Sparcie rodzice na polecenie eforów wynosili niepełnosprawne niemowlęta na cmentarz w górach Tajgetos, gdzie porzucano je i skazywano na śmierć. Dzieci niepełnosprawne nie miały tam prawa do życia aż do IV wieku naszej ery⁴.

Platon radził, aby państwo czuwało nad utrzymywaniem zdrowego społeczeństwa. Jako pierwszy podjął problem eugeniki dzieci niepełnosprawnych. Określił nawet wiek mężczyzn (30-50 lat) i kobiet (20-40 lat), którzy mogli być rodzicami. W pozostałych przypadkach dzieci po urodzeniu skazywane były na zagładę⁵.

Arystoteles wychodząc z określonych założeń ideowych, społecznych i politycznych miał na uwadze kwestie społecznej przydatności jednostki

³ M. Balcerek, *Rozwój wychowania i kształcenia dzieci upośledzonych umysłowo. Zarys historyczny*, Warszawa 1981, s.11-12.

⁴ A. Szeregowa, *O prawa dziecka*, „Robotnik” 1924, nr 201, s. 4; M. Grzegorzewska, *Szkolnictwo specjalne*, [w:] *Encyklopedia wychowania*, T. III, Warszawa 1937, s. 168-170; M. Wawrzynowski, *Opieka wychowawcza nad dziećmi upośledzonymi umysłowo*, Warszawa 1931, 10-11.

⁵ Platon, *Państwo*, Ks. 5, paragraf 9 i 10, Warszawa 1957.

do życia w aspekcie ekonomicznym. Pisał: „w kwestii usuwania czy wychowywania noworodków, winno obowiązywać prawo, by nie wychowywać żadnego dziecka wykazującego kalectwo. (...) Potomstwo zbyt starych i zbyt młodych bywa niedostateczne rozwinięte na ciele i umyśle, a dzieci starców słabowite”⁶.

Rodzina rzymska w okresie starożytnym pozostawała w ciągu stuleci podstawową komórką społeczną pełniącą funkcję opiekuńczo-wychowawczą wobec swoich dzieci. Rodzina podlegała nieograniczonej władzy ojca. W Rzymie do tradycji należało dobre traktowanie dzieci niepełnosprawnych, zwłaszcza z zaburzeniami psychicznymi. Rzymskie *Prawo 12 tablic* nakazywało opiekować się obłąkanymi⁷.

Jednak wraz z rozkładem państwa rzymskiego nastąpił rozkład życia rodzinnego. Rozpowszechnił się zwyczaj porzucania dzieci z tzw. nieprawnego łoża oraz porzucania niepełnosprawnych lub sprzedania ich w niewolę. Dzieci niepełnosprawne pozbawiano również życia wrzucając je do Tybru. Prawo takie przysługiwało wówczas ojcu. Osoby niepełnosprawne wypędzano również z miasta i pozbawiano domu rodzinnego, skazywano ich na włóczęgę i śmierć głodową⁸.

W okresie średniowiecza, wraz z rozwojem chrześcijaństwa, miłosierdzie nakazywało nieść bliźniemu pomoc i ulgę w cierpieniach. Rozwinęła się wówczas działalność klasztorów, szpitali, przytułków, które dawały schronienie osobom bezdomnym, porzucanym i niepełnosprawnym, spełniając za rodzinę funkcję opieki i wychowania.

Jednak należy podkreślić, że rozpowszechnione wówczas przekonanie, iż dziecko niepełnosprawne pojawiało się w rodzinie wówczas, gdy Bóg chciał ukarać rodziców za grzechy przez nich popełnione przetrwało przez wiele pokoleń, a właściwie do czasów współczesnych. Rodziny posiadające dzieci niepełnosprawne przez wiele stuleci, praktycznie do początków XX wieku, były naznaczone, gdyż niepełnosprawnych traktowano jak istoty przeklęte, opętane i otaczano je powszechną pogardą.

Marcin Luter i Jan Kalwin opowiadali się za wrzucaniem niepełnosprawnych do rzeki lub wtrącaniem do więzień. Głosili pogląd, że „dzieci szatana” należy „pozbawiać ciała”, czyli skazywać na śmierć⁹.

⁶ Arystoteles, *Polityka*, Ks. VII, rozdz. XIV, s. 262 oraz Ks. VIII, s. 264-265, Warszawa 1953.

⁷ T. Bilikiewicz, J. Gallus, *Psychiatria polska na tle dziejowym*, Warszawa 1962, s. 9-10.

⁸ J. Carcopino, *Życie codzienne w Rzymie w okresie rozkwitu cesarstwa*, Warszawa 1966, s. 86-106.

⁹ O. Lipkowski, *Pedagogika specjalna. (Zarys) Skrypt*, Warszawa 1974, s. 93-94.

W kolejnych okresach historycznego rozwoju ludzkości rodziny z dziećmi niepełnosprawnymi były w coraz większym zakresie wspierane przez zgromadzenia zakonne, (Joannitów, Bonifratrów, Sióstr Miłosierdzia), które rozwijały sieć zakładów opiekuńczych dla tych osób. W dalszym ciągu społeczeństwo przejawiało dwa sprzeczne ze sobą stanowiska dotyczące osób niepełnosprawnych. Z jednej strony pogardało i prześladowało tych ludzi, z drugiej zaś litowało się nad nieszczęśliwymi w imię „miłosierdzia bożego” udzielając im opieki i wsparcia.

Dzięki postępującemu rozwojowi nauk, zwłaszcza medycznych, poznawano w coraz szerszym zakresie problemy osób niepełnosprawnych oraz możliwości udzielania im pomocy. Zaczął się zmieniać również stereotyp dotyczący postrzegania rodziny wychowującej osobę niepełnosprawną. Już w okresie odrodzenia i późniejszych epokach pojawiali się myśliciele, filozofowie, lekarze, pedagodzy, którzy głosili potrzebę objęcia opieką i wychowaniem jednostek odbiegających od normy. Jan Ludwik Vives przeciwstawiał się stosowaniu kar cielesnych i tortur wobec niepełnosprawnych. Mówił także o potrzebie przygotowywania ich do życia poprzez naukę.

Jan Amos Komeński głosił hasła dostępności kształcenia dla każdego, w tym również dla osób niepełnosprawnych. Opracował nawet program nauczania dający pożyteczną wiedzę o świecie: „Nie z każdego drzewa da się rzeźbić Merkury, ale z każdego człowieka może być człowiek”¹⁰.

Bardzo duże znaczenie dla zmiany sytuacji społecznej osób upośledzonych, jak również dla funkcjonowania rodzin z dzieckiem niepełnosprawnym miała Wielka Rewolucja Francuska. Jej hasła: równość, wolność i braterstwo zwróciły uwagę społeczeństwa na problemy wszystkich ludzi, w tym chorych i niepełnosprawnych. Od tej pory sprawę opieki nad potrzebującymi, wspierania rodzin ubogich, rodzin z chorymi i cierpiącymi uznano za obowiązek całego społeczeństwa i państwa¹¹.

W XIX wieku pod wpływem rewolucji naukowo technicznej i rozwoju kapitalizmu znacznemu pogorszeniu uległa sytuacja rodzin z dzieckiem niepełnosprawnym.

Zatrudnianie kobiet przy ciężkich pracach podczas kilkunastu godzin dziennie miało fatalne skutki. Z jednej strony powodowało wydawanie na świat potomstwa, wśród którego było coraz więcej niepełnosprawnych

¹⁰ J. A. Komeński, *Wielka dydaktyka*, Wrocław 1956, s. 91.

¹¹ M. Szczepaniak (red.), *Prawa i obowiązki w Polsce i na świecie*, Warszawa 1978, s. 33.

dzieci, z drugiej – stało się również przyczyną znacznego wzrostu śmiertelności dzieci w pierwszych latach życia na skutek braku w rodzinach robotniczych odpowiednich warunków mieszkaniowych, sanitarnych, materialnych oraz z powodu trudności zapewnienia dzieciom pełnej opieki wychowawczej. Badania lekarskie i psychologiczne przeprowadzone w Anglii pod koniec XIX wieku ujawniły straszne skutki pracy zarobkowej dzieci, które musiały wspierać swoich rodziców w codziennych obowiązkach. Wzrastająca śmiertelność dzieci do 15 roku życia, a także zjawiska patologii społecznej przybierały takie rozmiary, że zaczęły budzić poważny niepokój czołowych działaczy społecznych, lekarzy, organizacji i stowarzyszeń. Lekarze wskazywali na olbrzymie niebezpieczeństwo wzrostu „chorego społeczeństwa”, spowodowane ciężką pracą kobiet i dzieci.

W sytuacji głębokiego niepokoju podjęto próby rozwiązywania tych problemów poprzez rozwijanie opieki społecznej. Początkowo w wymiarze filantropijnym, później społecznym. Pod koniec XVIII wieku we Francji powstały stowarzyszenia wspierające rodziny w obowiązkach opiekuńczo-wychowawczych, wśród nich:

- Stowarzyszenie Opieki Macierzyńskiej (1788 r.) – podejmowało zagadnienia ochrony macierzyństwa oraz opieki nad matką i dzieckiem;
- Towarzystwo Opatrzności (1804 r.) – obejmowało opieką dzieci niepełnosprawne i opuszczone;
- Towarzystwo Przyjaciół Dzieci (1827 r.) – prowadziło różne formy opieki nad dziećmi bezdomnymi i opuszczonymi;
- Towarzystwo Narodowe Przyjaciół Dzieci (1876 r.) – reprezentowało postępowe spojrzenie na kwestię opieki nad niepełnosprawnymi dziećmi i ich rodzinami. Oddział tej organizacji w Warszawie powstał w 1880 roku;
- Generalne Stowarzyszenie Opieki nad Dziećmi Opuszczonymi i Winnymi (1880 r.) – podjęło się koordynacji opieki nad dziećmi opuszczonymi, niepełnosprawnymi i nieletnimi przestępcami¹².

Organizacje te głosiły potrzebę zajmowania się środowiskiem społecznym i takim jego organizowaniem, aby stanowiło ono czynnik skutecznej pomocy i wspierania wszystkich jego członków, zwłaszcza członków rodzin.

Wiek XIX przyniósł również duży postęp w zakresie rozwoju nauk przyrodniczych, psychologicznych, pedagogicznych, medycznych. Pod

¹² M. Balcerek, dz. cyt., s. 11-12.

jego przemożnym wpływem proces wychowania stawał się coraz bardziej racjonalny, pogłębiał i poszerzał swe naukowe podstawy. W tych warunkach postępujących zmian miała miejsce walka o prawo do wychowania, kształcenia i wprowadzania w życie dzieci upośledzonych. Przyjęto założenie, że każdy człowiek ma prawo do życia i rozwoju, a obowiązkiem społeczeństwa, a przede wszystkim rodziny jest zaspokajanie potrzeb wszystkich dzieci. Znaczącą rolę w propagowaniu takiej postawy społecznej oraz w rozwoju kształcenia specjalnego miało założone w Anglii w 1903 roku Towarzystwo Pomocy Dzieciom Upośledzonym¹³.

Historia opieki nad dzieckiem w Polsce sięga również najdawniejszych czasów. Istniejące materiały źródłowe pozwalają na stwierdzenie, że aż po czasy nowożytne osobami z niepełnosprawnością umysłową zajmowały się w Polsce głównie zakony, stowarzyszenia religijne, organizacje filantropijne, później rady miejskie i gminy wiejskie. Ta dobroczynna działalność wynikała głównie z przyjętych przez wierzących zasad miłosierdzia.

Do rozwoju społecznej opieki nad osobami z niepełnosprawnością umysłową przyczynił się niewątpliwie lekarz Ludwik Perzyna, który popularyzował wśród ludu wiedzę z zakresu medycyny i higieny. Niepełnosprawność umysłową rozumiał jako chorobę mózgu. Wydana przez niego książka w 1793 roku *Lekarz dla włościan, czyli rada dla pospólstwa o chorobach i dolegliwościach* przyczyniła się w znacznym stopniu do zmiany stosunku społeczeństwa polskiego do osób niepełnosprawnych z upośledzeniem umysłowym. Niewątpliwie zasługi dla rozpowszechniania pozytywnej postawy wobec osób niepełnosprawnych i ich rodzin miała działalność Komisji Edukacji Narodowej, która w Ustawach określała: „czerstwość, moc umysłów i sił od pierwszego wychowania w niemowlęctwie od sposobu życia w młodzieńczym wieku niechybnie zawisły”¹⁴.

Słowa te stały się drogowskazem w rozwoju działalności społecznej i opiekuńczej, również wobec dzieci specjalnej troski, w trudnym okresie zaborów¹⁵.

¹³ St. Dziedzic, *Rewalidacja upośledzonych umysłowo*, Warszawa 1970, s. 15.

¹⁴ Ł. Kurdybacha, M. Mitera-Dobrowolska, *Komisja Edukacji Narodowej*, Warszawa 1973, s. 214; *Ustawy Komisji Edukacji Narodowej*. Przedmowa W. Kucharskiego, Lwów 1923, s. 135.

¹⁵ Na ziemiach centralnych: kodeks Napoleona (1804), kodeks cywilny Królestwa Polskiego (1825), prawo małżeńskie (1836), ustawa o polepszeniu losu dzieci nieślubnych (1913); na ziemiach wschodnich: Zwód Praw (T. X, cz. I.); na ziemiach zachodnich: Kodeks cywilny (1896); na ziemiach południowych: kodeks cywilny austriacki (1811) ze zmianami z lat 1914-1916 na terenie Spisza i Moraw – prawo węgierskie.

Sytuacja prawna dziecka niepełnosprawnego i jego rodziny, działalność oświatowa i opiekuńcza wobec nich była ściśle określona przez ustawodawstwo poszczególnych zaborców.

Najbardziej charakterystyczną cechą prawodawstw zaborczych była dyskryminacja prawna dzieci pozamałżeńskich, która przetrwała w Polsce przez cały okres międzywojenny.

W końcu XIX wieku przeniknęła do Polski z terenów Zachodniej Europy idea niesienia pomocy i obejmowania opieką dzieci niepełnosprawnych, bezdomnych, porzuconych, jak również ich rodzin, które zmagają się z trudami dnia codziennego.

Wielką rolę w tym zakresie odegrała działalność takich organizacji i stowarzyszeń jak:

- Warszawskie Towarzystwo Dobroczynności (1825);
- Towarzystwo Przyjaciół Dzieci (1880);
- Warszawskie Towarzystwo Pomocy Lekarskiej i Opieki nad Umysłowo i Nerwowo Chorymi (1899). W statucie Towarzystwa znajdujemy między innymi takie słowa: „zapewnienie bezpłatnej pomocy lekarskiej ubogim chorym umysłowo i nerwowo; zapewnienie pomocy materialnej tym ubogim rodzinom, wśród których znajduje się chory umysłowo lub nerwowo; zakładanie bezpłatnych ambulatoriów dla umysłowo i nerwowo chorych oraz przytułków, kolonii, ogrodów warsztatów, szwalni, w których dotknięci chronicznymi chorobami znajdowaliby dla siebie przytułek lub zajęcie pod nadzorem lekarzy specjalistów¹⁶.
- Polskie Towarzystwo Badań nad Dziećmi.

Szczególnie znacząca w okresie pierwszej wojny światowej w zakresie opieki nad dzieckiem niepełnosprawnym i jego rodziną była działalność Rady Głównej Opiekuńczej a także Władysława Szenajcha – profesora Uniwersytetu Warszawskiego, który wzywał społeczeństwo do uznania wychowania rodzinnego jako najbardziej efektywnego i korzystnego dla dobra dziecka zdrowego, chorego; nieodbierania dziecka matce, a jedynie udzielanie jej pomocy w wychowaniu własnych dzieci; umieszczania dziecka w zakładach opiekuńczych lub specjalnych tylko w tych przypadkach kiedy pozbawione są opieki rodziny; organizowania opieki przez

¹⁶ *Ustawa Warszawskiego Towarzystwa Pomocy Lekarskiej i Opieki nad Umysłowo i Nerwowo Chorymi*, Warszawa 1901 (teksty w języku rosyjskim i języku polskim) *Warszawskie Towarzystwo Pomocy Lekarskiej i Opieki nad Umysłowo i Nerwowo Chorymi 1900-1935*, Warszawa 1935.

władze państwowe, samorządy terenowe, wprowadzenie opiekunów społecznych, którzy poprzez bezpośredni kontakt wspieraliby dziecko i jego rodzinę.

Na rzecz osób niepełnosprawnych i ich rodzin działało wiele wybitnych osób, między innymi: Józefa Joteyko, Maria Grzegorzewska, Michalina Stefanowska, Jan Hellman.

W wiek XX świat wkroczył z wielkimi nadziejami. Wysokie tempo rozwoju czołowych państw, wzrost stopy życiowej, reformy socjalne i oświatowe stwarzały nadzieję na poprawę sytuacji społecznej osób niepełnosprawnych i ich rodzin¹⁷.

Na rozumienie istoty niepełnosprawności znaczący wpływ w początkach XX wieku wywarła psychologia pozytywistyczna, która stworzyła narzędzia pozwalające na dokonywanie pomiarów pewnych cech człowieka, (np. pomiar inteligencji), a jednocześnie na dzielenie ludzi, niezależnie od płci i wieku, stanu zdrowia i sprawności fizycznej, na ludzi „normalnych i nienormalnych”, „mądrych i głupich”, „młodych i starych”, a w konsekwencji „uprawnionych i nieuprawnionych” do otrzymywania systemowej pomocy państwa (emerytury, renty). Ogólnie ujmując uprawnień i nieuprawnionych do korzystania z opieki i pomocy społecznej.

W środowiskach postępowych lekarzy, prawników, pedagogów wierzone, że drogą reform można stworzyć młodemu pokoleniu warunki wszechstronnego rozwoju w rodzinie i instytucjach opiekuńczych i edukacyjnych. Szczególną rolę w tym zakresie, a zwłaszcza w kwestii pracy kobiet i dzieci miała społeczna, edukacyjna i wychowawcza działalność Ellen Key.

Na terenie Polski zasadnicze znaczenie dla zainteresowania społeczeństwa kształceniem specjalnym oraz rozwojem opieki nad dziećmi niepełnosprawnymi miała działalność Jana Hellmana oraz wydana przez niego praca „Szkoly i zakłady dla dzieci anormalnych jako kwestia społeczna oraz projekt sieci szkół specjalnych na terenach Rzeczypospolitej w związku z materiałami statystycznymi (1921 r.)”. Praca ta stała się wytyczną dla działalności oświatowej i opiekuńczej w Polsce w zakresie opieki nad dziećmi niepełnosprawnymi.

Zła sytuacja ekonomiczna, brak stabilizacji politycznej, niechętny stosunek kół rządzących do podstawowych zagadnień socjalnych w latach 1918-1928 nie stwarzały właściwego klimatu dla tworzenia systemu

¹⁷ M. Balcerek, dz. cyt., s. 63-64.

oświatowego i opiekuńczego dla dzieci niepełnosprawnych i ich rodzin. Zapowiedziana w konstytucji ustawa szczegółowa o opiece nad macierzyństwem, dziećmi i młodzieżą, której projekt został wcześniej opracowany nie ukazała się. Sprawy dzieci niepełnosprawnych i ich rodzin rozwiązywane były dzięki dobrej woli i działalności społeczników, lekarzy, pedagogów i psychologów, szczególnie pedagogów specjalnych.

Według danych zawartych w opracowaniu M. Balcerka „Rozwój wychowania i kształcenia dzieci upośledzonych umysłowo”, ponad 3 miliony dzieci i młodzieży oraz ich rodzin wymagało natychmiastowej opieki i pomocy.

W latach 1918-1939 w Polsce nie było warunków sprzyjających rozwojowi szkolnictwa i opieki nad dzieckiem niepełnosprawnym. Wszystkie działania odbywały się głównie za sprawą ludzi dobrej woli, a także działalności PIPS-u.

W dziedzinie ustawodawczej, poza artykułem 103 Konstytucji z 1921 r. oraz ustawą o opiece społecznej z 1923 roku i ustawą o ochronie pracy młodocianych i kobiet z 1924 roku nie wydano żadnych istotnych aktów normatywnych w sprawach opieki nad dziećmi niepełnosprawnymi i ich rodzinami. Nie doczekano się również ustawy o ustroju szkolnictwa specjalnego, a problem obowiązku szkolnego dziecka niepełnosprawnego uregulowany najpierw dekretem z 1919 roku, a później ustawą Jędrzejewiczowską z 1932 roku miał charakter fakultatywny.

Po zakończeniu działań II wojny światowej ogromne znaczenie dla rozwoju szeroko pojętej opieki nad dzieckiem niepełnosprawnym miała „Deklaracja Genewska” z 1959 roku, która po raz pierwszy określiła prawa dzieci do opieki, wychowania i zabezpieczenia społecznego. W miejsce dobroczynności wprowadzono obowiązek społeczny. Wydawane przez Organizację Narodów Zjednoczonych i inne międzynarodowe organizacje dokumenty prawne dotyczące ochrony zdrowia, pracy, oświaty i wychowania były i są wyrazem rosnącej świadomości społeczeństwa, że utrzymywanie barier utrudniających osobom o ograniczonej sprawności korzystanie z wszystkich praw człowieka jest niecelowe i niemożliwe. Współpraca międzynarodowa w tej dziedzinie stwarza osobom niepełnosprawnym lepsze warunki życia w rodzinie i w społeczeństwie.

W okresie Polski Ludowej rozwijało się głównie segregacyjne szkolnictwo specjalne. Dzieci w normie rozwojowej ograniczone były w swych codziennych kontaktach do obcowania z rówieśnikami o podobnych możli-

wościach uczenia się. Wyrastały w przekonaniu o normalności świata pozbawionego ludzi niepełnosprawnych.

Termin „niepełnosprawny” wciąż posiada w języku polskim pejoratywne znaczenie. W Polsce przez wiele lat problemy tych osób nie były zauważane, a kwestie związane z edukacją i opieką zupełnie pomijane.

W ostatnich latach obserwuje się jednak pozytywne zmiany zachodzące w świadomości społecznej dotyczące miejsca oraz roli osoby niepełnosprawnej w społeczeństwie.

W Polsce podejmowane są działania zmierzające do stworzenia dzieciom, młodzieży i dorosłym niepełnosprawnym warunków dotyczących ich własnego rozwoju, uczestnictwa w życiu społecznym na równi z innymi, jak i przewyżczenia nieprzychylnych dla nich postaw, ocen i opinii. Rozwija się sieć instytucji świadczących szeroko pojętą pomoc rodzinom posiadającym niepełnosprawne dzieci.

Działania te rozwijają się również dzięki dynamicznie postępującemu procesowi tworzenia sieci integracyjnych placówek kształcących oraz placówek edukacyjnych prowadzących edukację inkluzyjną.

Jednak wielu rodziców dzieci specjalnej troski wciąż spotyka się z niechęcią a nawet dyskryminacją ze strony otoczenia. W miejscach publicznych są źle odbierani. Budzą zdziwienie i natarczywe zainteresowanie. Czują się napiętnowani. Odczuwają wstyd i upokorzenie z powodu inności swojego dziecka.

Najważniejsza staje się zatem edukacja społeczeństwa na temat potrzeb i trudności osób niepełnosprawnych i ich rodzin. Wśród wielu aspektów tej szeroko pojętej edukacji można wyróżnić następujące wskazania:

- środowisko rodzinne, naturalni opiekunowie potrzebują profesjonalnej pomocy odpowiednio przygotowanych specjalistów;
- opiekunom i ich dzieciom należy ukazywać sens życia;
- dzieciom i ich opiekunom zaszczepić przekonanie, że długotrwały wysiłek prowadzi do sukcesu;
- pielęgnować i odsłaniać podstawowe wymiary człowieczeństwa;
- stosować zasadę otwartego serca i umysłu na potrzeby drugiego człowieka;
- stwarzać szansę i możliwości pracy twórczej;
- organizować i pobudzać aktywność fizyczną poprzez pracę, trening i rehabilitację;
- upowszechniać przekonanie, że najlepszymi nauczycielami dzieci są ich rodzice oraz wzorce rodzinnego wychowania.

Podsumowanie

Jako podsumowanie rozważań nad przemianami rodziny z dzieckiem niepełnosprawnym można przytoczyć słowa Władysława Dykcika: „Osobie niepełnosprawnej rodzina może i powinna pomóc zaakceptować siebie i swoją niepełnosprawność. Dla prawidłowego rozwoju osoby niepełnosprawnej bardzo ważną sprawą jest, by wszyscy w rodzinie rozumieli, że i ona chce być traktowana jak inni ludzie (pełnosprawni), według swoich uprawnionych zasług i przywilejów. Dlatego niezależnie od rodzaju i stopnia niepełnosprawności należy każdą taką osobę włączyć w nurt życia rodzinnego, przydzielić odpowiednio do jej możliwości określone zadania, za wykonanie których byłaby odpowiedzialna. Tylko bowiem w atmosferze partnerskiej równości ze wszystkimi członkami rodziny osoba niepełnosprawna może rozwijać się i być szczęśliwa”¹⁸.

Bibliografia

- Arystoteles, *Polityka, I*, 1 (Bk 1252b).
- M. Balcerek, *Rozwój wychowania i kształcenia dzieci upośledzonych umysłowo. Zarys historyczny*, Warszawa 1981.
- Carcopino J., *Życie codzienne w Rzymie w okresie rozkwitu cesarstwa*, Warszawa 1966.
- Dykcik Wł., *Pedagogika specjalna*, Poznań 2005.
- Dziedzic ST., *Rewalidacja upośledzonych umysłowo*, Warszawa 1970.
- Encyklopedia wychowania*, T. III, Warszawa 1937.
- Komeński J. A., *Wielka dydaktyka*, Wrocław 1956.
- Kurdybacha Ł., M. Mitera- Dobrowolska, *Komisja Edukacji Narodowej*, Warszawa 1973.
- Lipkowski O., *Pedagogika specjalna. (Zarys) Skrypt*, Warszawa 1974.
- Platon, *Państwo*, Ks.5, paragraf 9 i 10, Warszawa 1957.
- Prawa i obowiązki w Polsce i na świecie*, Szczepaniaka M. (red.), Warszawa 1978.
- Ustawy Komisji Edukacji Narodowej*. Przedmowa W. Kucharskiego, Lwów 1923.
- Wald, D. Stomma, K. Garlicka R. Garlicki, *Jak przygotować do życia dziecko umysłowo upośledzone*, Warszawa 1972.
- Wawrzynowski M., *Opieka wychowawcza nad dziećmi upośledzonymi umysłowo*, Warszawa 1931.

¹⁸ Dykcik Wł., *Pedagogika specjalna*, Poznań 2005, s. 349.